

Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptatsioon 1944. aastani

Pille Tekku

Filosoofia osakond, Tartu Ülikool

Artiklis käsitletakse iseseisva trükisena ilmunud ning peamiselt traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoste tõlkeid eesti keelde ning nende retseptiooni kuni 1944. aastani. Eesmärgiks on vaadata tuntumate tõlketeoste retseptiooni kaudu millega nende teoste tõlkimist põhjendati ning mida retseptioonis rõhutati ja millele tähelepanu pöörati. Seejuures käsitletakse nende tõlgete mõju Eesti üldisele sotsiaalkultuurilisele kontekstile. Vaadeldakse teoste saatesõnu ning samal perioodil ajakirjanduses ilmunud retsensioone järgnevatele tõlketeostele: John Stuart Milli *Vabadusest* (1909), Karl Marxi *Kapital* (1910–1914, 1936) Friedrich Nietzsche *Vastkristlane* (1919) ja *Nõnda kõneles Zarathustra* (1932), René Descartes'i *Arutlus meetodist* (1936), Artur Schopenhaueri *Elutarkus* (1940) ning Oswald Spengleri *Õhtumaa allakäik* (1940).

Märksõnad: Eesti filosoofia, Eesti tõlkelugu, Eesti mõttelugu, filosoofia ajalugu, Kempis, John Stuart Mill, Marx, Nietzsche, Descartes, Schopenhauer, Spengler, Zarathustra

1. Sissejuhatus

Filosoofilised ideed on tänapäevani jõudnud peamiselt kirjalike tekstide kaudu. Tõlked moodustavad sellest tekstikogumist märkimisväärse osa. Ka eesti keelde on Euroopa ja maailma filosoofia tulnud tõlgete kaudu. Artiklis¹ on vaatluse all filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde alates esimesest tinglikult filosoofilisest tõlketeostest 19. sajandil kuni traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud tõlketeosteni 20. sajandi esimesel poolel. Täpsemalt käsitletakse olulisemaid iseseisva trükisena ilmunud peamiselt traditsiooniliselt filosoofiliseks

Autori aadress: Pille Tekku, Filosoofia ja semiootika instituut, Tartu Ülikool, Ülikooli 18, 50090 Tartu. E-post: pille.tekku@ut.ee.

¹ Artikli aluseks on autori magistritöö *Filosoofiliste teoste tõlked eesti keelde ja nende retseptioon 1944. aastani* (2018), internetiaadress <https://dSPACE.ut.ee/handle/10062/61898>

peetud teoste tõlkeid ning nende retseptiooni kuni 1944. aastani.² Artikli eesmärgiks on tuntumate filosoofiliste teoste tõlgete retseptiooni kaudu uurida, millega põhjendati nende tõlkimist ning mida retseptioonis filosoofilisest, sotsiaal-poliitilisest ja kultuurilisest aspektist rõhutati ja oluliseks peeti. Retseptiooni uuritakse Eesti ajakirjanduses samal ajaperioodil ilmunud arvustuste ning tõlkijate poolt teostele kirjutatud saatesõnade kaudu. Käesolevas artiklis pole muidugi võimalik käsitleda kõiki valitud tõlketeoste retsensioone. Tutvustatud on eelkõige tuntumate traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud tõlketeoste saatesõnu ning olulisemaid ajakirjanduses nende kohta ilmunud arvustusi. Kõik tõlketeoste retsensioonid ei ole ka võrdse kvaliteediga, mitmed neist piirduvad autori eluloo tutvustamise ning teose lühikese sisukokkuvõttega. Käsitlemiseks on valitud retsensioonid, mis liiguvad sellelt tasemelt mõnevõrra edasi — avavad ka tõlkimise tagamaid, sisaldavad põhjendatud väärtushinnanguid tõlgete kohta, peegeldavad suuremaid diskussioone ühiskonnas, näiteks millest tuleb välja tõlgete mõju poliitilis-kultuurilisele kontekstile. Kuna retsensioonid on üsna erineva sisu ja kvaliteediga, siis on nendes vaadeldud ka mõnevõrra erinevaid aspekte, mida mingist konkreetsest retsensioonist on võimalik vaadelda. Suurimat tähelepanu on pälvinud Karl Marxi, Friedrich Nietzsche ja Oswald Spengleri teoste tõlked ning nende retseptioonile on ka rohkem tähelepanu pööratud. Enne traditsiooniliste filosoofiliste teoste tõlgete ilmumist (ehk 19. sajandi puhul) on tutvustatud üksikuid filosoofia piirialadele kuuluvate teoste tõlkeid, mille kohta üldse ilmus retseptiooni.

Kuigi esimesed filosoofiliste teoste tõlked ja nende retseptioon on oluliseks osaks nii Eesti filosoofia ajaloost kui ka Eesti ja Euroopa mõtteleost, on seda uurida jõutud vaid osaliselt. Filosoofiliste tõlketeoste retseptiooni vaadeldaval perioodil käsitlevad filosoof Ülo Matjuse (2016b) artikkel „Õhtumaa allakäigu’ tulemisest Eestisse: Tagasivaateid“ ning filosoof Jaanus Sooväli (2016) artikkel „Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur“ kogumikus *Tagasi mõteldes* (2016c). Üldisemalt käsitlevad filosoofilisi tõlketeoseid sel perioodil Ülo Matjuse artiklid „Eesti filosoofiline trükk 1801–1917“ (2009) ning „Filosoofiast Tartu Ülikoolis 1940/1941 ja 1944–1991: Filosoofia ajalugu, esteetika, filosoofiliste teoste tõlkimine“ kogumikus *Tagasi mõteldes* (2016a). Oluline on nimetada ka Rein Ruutsoo (2001) artiklit „Filosoofiakirjandus

² Kuigi artikkel käsitleb peamiselt eraldi raamatuna ilmunud filosoofiliste tervikteoste tõlkeid, on ka osaliste tõlgete puhul oluline näiteks filosoofilise sõnavara arendamine ning teatud juhtudel ka tulevaste tõlkijate inspireerimine. Üheks selliseks näiteks on Ado Grenzsteini (1849–1916) poolt tõlgitud ja osaliselt ajalehes *Olevik* aastatel 1901–1902 avaldatud Friedrich Nietzsche teos *Nõnda kõneles Zarathustra*. Ajakirjas *Sirp ja Vasar* 1941. aastal anonüümselt ilmunud artikli „Sulane — kvalifitseeritud tõlkija. Tööline, kes tõlkis ‘Zarathustra’“ andmetel mõjutas Grenzsteini tõlge põllutöölisi Johannes Pallat (1889 –?) saksa keelt ära õppima ning teost ka tervikuna tõlkima (P. K. 1941, 3).

eesti keeles ja filosoofiline kultuur aastail 1918–1940“, mis põhineb suures osas filosoofiliste tõlketeoste kohta tehtud statistikal. Rohkem vaadeldava ajaperioodi kohta sel teemal otseseid uurimusi ei olegi. Erinevalt eespool nimetatud artiklitest, mis käsitlevad valdavalt üksikute filosoofiliste tõlketeoste ja filosoofide retseptiooni Eestis või filosoofilise raamatu statistikat, käsitlen artiklis erinevate traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud tõlketeoste retseptiooni. Kohati kasutan ka varasemaid uurimusi ning seal juba uuritud retsensioone, peamiselt keskendun aga varem uurimata arvustustele.

Tõlketeoste ja nende retseptiooni käsitlemise oluliseks üldiseks taustaks on asjaolu, et tõlgete ilmumist ja nende tõlgendamist on mõjutanud kultuurilis-poliitiline kontekst nii Eestis, Euroopas kui ka mujal maailmas ehk sel ajal aset leidnud ajaloosündmused ning levinud ideed. Eesti kultuurilis-poliitilise konteksti mõju tõlgete valikule on nähtav sellestki, mida on tõlgete valiku puhul oluliseks peetud ning mida on lubatud tõlkida. Samuti on eesti kultuuri mõju teoste tõlgendamisele näha püüdest rakendada tõlketeostest pärinevaid ideesid (vahel ka nende ideede ekslikke tõlgendusi) poliitiliste või usuliste eesmärkide teenistusse.

Artiklis vaadeldakse lühidalt tõlketeoste ja nende retseptiooni kaudu ka seda, millised filosoofilised ideed üldiselt Euroopast ja mujalt maailmast siia jõudsid ning millist mõju siin avaldasid. Näiteks marksistlikud ideed levisid siia nii Saksamaa kui ka Venemaa kaudu, Venemaalt järgnes hiljem juba marksism-leninism. Euroopast levisid 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses siia elufilosoofia ideed. 20. sajandi esimesel poolel hakkasid siin ilmuma ka darvinismi ning psühhoanalüüsi käsitlevate teoste tõlked. Ideed ei levinud aga ainult trükisõna kaudu. Eestit külastasid näiteks sellised filosoofid nagu Oswald Spengler (1880–1936) 1924. aastal ja Nikolai Berdjajev (1874–1948) 1927. aastal. Samuti külastas 1926. aastal Eestit sotsiaalfilosoof ja pedagoogikaprofessor Theodor Litt (1880–1962). Nende külastuste ning siin peetud kõnede kohta ilmusid artiklid ka ajakirjanduses. Viimaste näidete puhul tõid isikud oma ideed nii-öelda ise kohale. Ideed levisid erinevaid teid pidi, nii isikute kui erinevate trükiteoste, sealhulgas tõlgete kaudu. Suuremas osas levisid filosoofilised ideed aga siiski trükiteoste kaudu. Kuigi 20. sajandi alguse Eesti kultuurieliiti iseloomustas noor-eestilik püüd Euroopasse kuuluda, osa saada selle kõrgkultuurist, võib öelda, et pidev Euroopa mõjude siiajõudmine näiteks trükiteoste näol oli juba üks märk sisemisest Euroopasse kuulumi-

sest.³ Eestisse jõudsid aga tõlketoste kaudu ka muu maailma mõjud, näiteks idamaade filosoofia.

Artiklis on ajaperioodide kaupa välja toodud olulisemate, peamiselt traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoste tõlked ja nende arvustused. Esmalt on selleks vaja määratleda, mis on üldse filosoofiline teos sel perioodil.⁴ Teoste valikul pole toetutud ühele kindlale filosoofia definitsioonile. Filosoofiliste teostena on käsitletud eelkõige traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoseid (näiteks R. Descartes'i *Arutlus meetodist*), nende puudumisel on vaadeldud ka laiemas mõttes filosoofilisi teoseid ehk teoseid filosoofia piirialadelt. Filosoofia piirialad on määratletud Ülo Matjuse järgi, kelle sõnul olid need vaadeldaval perioodil teoloogia, psühholoogia, sotsioloogia, majandusteadus, ühiskonnateadused, loogika, esteetika ja esoteerika (Matjus 2012). Peamiselt on artiklis keskendutud selliste traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud tõlketoste retseptioonile nagu John Stuart Milli *Vabadusest* (1909), Karl Marxi *Kapital* (1910, 1936), Friedrich Nietzsche *Vastkristlane* (1919) ja *Nõnda kõneles Zarathustra* (1932), René Descartes'i *Arutlus meetodist* (1936), Artur Schopenhaueri *Elutarkus* (1940) ning Oswald Spengleri *Õhtumaa allakäik* (1940). 19. sajandi puhul vaadeldakse lähemalt filosoofia piirialade teoste tõlkeid (nt Thomas à Kempise *Kristuse jälgedes*, 1821) ning nende retseptiooni. Tinglikult filosoofilisena on varaseimate ehk 19. sajandil ilmunud tõlgete puhul käsitletud ka üldiselt eluviiside üle arutlevat ehk eetika valdkonda kuuluvat tõlkekirjandust (nt karskuskirjandus).

Võib üsna suure tõenäosusega arvata, et filosoofiliste teoste tõlkimine on mingil määral toetanud ja ette valmistanud ka eestikeelse filosoofia kujunemist – näiteks filosoofilise terminoloogia arendamise kaudu. Mitmetes tõlketoste kohta ilmunud arvustustes mainitakse terminoloogia arendamise

³ On muidki märke Eesti kultuuri üldisest Euroopa päritolust. Näiteks leiab kirjandusteadlane Jaan Undusk, et eesti kultuur kuulus 1905. aastal saksa kultuurist tugevalt mõjutatuna niigi juba Euroopasse (Undusk 1999, 250). — Ajaloolane Toomas Karjahärm märgib, et Euroopa tõeline omaksvõtt ja avastamine toimus aga 20. sajandi alguses kirjanduse kaudu (Karjahärm 2001, 49). Noor-Eesti rühmitus pidas euroopaliku kultuuri taotlemise all silmas siiski prantsuse ja põhjamaade kultuuri poole püüdlemist, saksa mõjudest oldi väsinud (Karjahärm 1997, 261–262).

⁴ Siinkohal on oluline märkida Rein Ruutsoo poolt filosoofilise teose mõiste käsitlemist artiklis „Filosoofiakirjandus eesti keeles ja filosoofiline kultuur aastail 1918–1940“ (2001). Ruutsoo sõnul rakendati sel ajal teoste filosoofilisuse üle otsustamiseks erinevaid kriteeriume, st erinevate elukutsete esindajad määratlesid filosoofiat erinevalt. Näiteks bibliograafid liigitasid tema sõnul erinevalt filosoofidest filosoofilise kirjanduse alla ka okultismi, teosoofia ja astroloogia (Ruutsoo 2001, 250–251). Ruutsoo eelistab neile vaadetele siiski filosoof Walter Freymanni ekspertarvamust *Eesti Entsüklopeedias* (1934). Freymann kirjutab seal märksõna *Filosoofia* all, et Eesti Vabariigi ajal kuulusid filosoofiasse loogika, usundifilosoofia, õigusfilosoofia, teadusfilosoofia, sotsiaalfilosoofia ja sotsioloogia (Ruutsoo 2001, 254; Freymann 1934, 42).

vajadust, selle olulisust ning ka tõlkijate vajadust ise sõnavara luua. Tõlke-teoste mõju ei avaldunud aga ainult filosoofilise terminoloogia arendamises vaid ilmselt ka muudes aspektides. Näiteks tutvustati tõlketeosete vahendusel õhtumaade filosoofia traditsiooni üldiselt ning tekitati selle kaudu filosoofiliste probleemide vastu laiemat huvi. Kultuuriteoreetik Rein Raua sõnul ongi tõlked üheks olulisemaks kultuuritranspordi kanaliks (Raud 1988, 826). Tõlketeosed mõjutasid aga Eesti kultuuri laiemalt, nende mõjud ulatusid eriti sellistesse valdkondadesse nagu kirjandus ja poliitika.

2. Filosoofiliste teoste tõlked 19. sajandil

Filosoofiliste tõlketeosete periodiseeringut on artiklis alustatud 19. sajandiga, sest sellest ajaperioodist pärineb esimene hetkel teadaolev filosoofilise ter-vikteose tõlge eesti keelde. Traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoseid sel perioodil siiski veel ei tõlgitud, ilmus vaid üksikuid filosoofiliste sugemetega teoseid. Esitatud tõlketeosete näited kuuluvad eelkõige filosoofia piirialade alla. Vaatlen lähemalt üksikuid sel perioodil ilmunud filosoofilisi tõlketeosid, millest mõne kohta ilmus ka retseptsiooni.

Väga üldises mõttes saab 19. sajandil ilmunud filosoofilise kallakuga tõl-ke-teosed jaotada teoloogilisteks ja mitte-teoloogilisteks, viimaste alla kuulub näiteks karskuskirjandus. Mõlemad käsitlevad valdavalt eetilisi küsimusi selle kohta, kuidas peaks elama ja toimima. Ülo Matjuse sõnul ilmusid 19. sajan-dil valdavalt tinglikult filosoofilised ehk filosoofia piirialade alla kuuluvad teosed, enamasti teoloogilise sisu ja eesmärgiga välja antud (n-ö metateoloogilised) tõlketeosed (Matjus 2009, 34). Teoloogilised tekstid on kirjutatud küll peamiselt teoloogilistel eesmärkidel, kuid sisaldavad kohati filosoofilisi küsimusepüstitusi või arutlusi ning teoloogilise ja mitte-teoloogilise teksti eristus on seega mõnevõrra tinglik.

Filosoofiat ehk mõttetarkust peeti siin siiski juba 1880. aastatel oluliseks rahva valgustamise eesmärgil ka ajaleheartiklites tutvustada. *Eesti Postimehes* ilmunud artiklis „Mõttetarkuse ajaloo“ (1884) öeldakse, et vanu mõttetarku tutvustatakse eelkõige mõtlevatele inimestele, kes saaksid neile õpetustele kaasa mõelda ning nende tarkusest kasu saada.

Esimene teadaolev teoloogilis-filosoofilise teose tõlge oli tõenäoliselt Madalmaade munga Thomas à Kempise (Thomas Hemerken/Hammerken Malleoluse, 1379/80–1471) poolt kirjutatud *Käimissest Kristusse järrel*. (*Nelli ramatut, mis Ma kele on üllespannud Karel Maddis Henning*⁵) aastast 1821 (*Id Libri quator de imitatione Christi*, 1473). Teos on filosoofilise eksistentsialismi eelkäija, kus rõhutatakse elu kui surma poole elamist, surma kuulumist elusse (Matjus 2009, 34). Teos tõlgiti siiski eelkõige usuliste eesmärkide tarbeks.

⁵ Carl Matthias Henning (1774–1856), Järva-Peetri kirikuõpetaja.

Tõlked ilmusid veel aastatel 1841, 1891 ning 1939, niisiis oli teos siin küllaltki populaarne. Saatesõnu ega arvustusi 19. sajandil teose tõlgete kohta ei ilmunud. Valter Pabson rõhutab 1939. aastal ilmunud tõlke *Kristuse jälgedes* saatesõnas, et teos olevat ka mujal maailmas loetavaim usuraamat peale Piibli ega vajakski tegelikult saatesõna. Viimane olevat lisatud vaid ajaloolistel kaalutlustel — nimelt anti tõlge välja teose käsikirja ilmumise viiesajandaks aastapäevaks. (Pabson 1939, 5) Lühidalt tutvustatakse eessõnas ka Thomas à Kempise elulugu ja põhimõtteid. Raamat olevat praktilise elutarkuse allikaks, tegemist olevat kristlikku praktikasse jõudnud vaimse hingeteadusega (Pabson 1939, 7–9).

Mitte-teoloogilise eetilise tõlkekirjanduse alla kuulub ajakirjanik Jaak Järve (1852–1920) poolt 1889. aastal ning ajakirjaniku ja tõlkija Peeter Grünfeldti (1865–1937) poolt aastal 1900 tõlgitud inglise moraalifilosoofi Samuel Smiles'i (1812–1904) *Elutarkus. Inglise kuulsate kirjameeste Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseennese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks*. Grünfeldti tõlke kohta leidub H. S. nime all arvustus ka *Eesti Postimehes* (1900), kus üteldi, et tegemist on kasuliku raamatuga selle kohta, kuidas „[...] ajalikult edeneda, lugupidamist teenida, kaasinimestele kasuks olla ja kauakestva mõjuga tegusid korda saata [...]“ (H. S. 1900, 2). Arvustaja pööras tähelepanu veel ladina- ja kreekakeelsete nimede õigekirjale.

Karskuskirjanduse teoste tõlked võib mõnel juhul samuti filosoofilise tõlkekirjanduse alla paigutada, kuivõrd seal leidub arutlusi ning põhjendusi selle kohta, kuidas tuleks elada. Karskuskirjanduse alla kuulub pastor Heinrich Eduard Gahlnbäck'i (1805–1890) poolt saksa keelest tõlgitud *Sadab viin meile kasso ehk kahjo? Üks jut vina-võtmisest armsa ma-rahvale luggeda* (1840), mille autorit pole mainitud. Samuti võib nimetada Šveitsi kirjaniku H. D. Zschokke saksakeelse teose *Die Branntweinpest* (1837) eeskujul Fr. R. Kreuzwaldi poolt kirjutatud teost *Viina katk. Üks tähhele pannemise väärt jut, mis wanna ning noore rahvale juhhatuseks ja kassuks välja on antud* (1840), mis bibliofiil Jaan Roosi (1888–1965) sõnul polegi päris tõlge. Filosoofiliseks saab seda külajutu stiilis teost samuti nimetada vaid tinglikult. Tegemist pole ei tõlke ega mugandusega, kuna Zschokke teos olevat Kreuzwaldile kirjutamisel vaid üheks eeskujuks olnud. (Roos 1941, 211–212) Kreuzwaldi huvi teose vastu tulenes ilmselt osaliselt ka sellest, et ta oli üks karskusliikumise eestvedajatest.

Üldiselt olidki 19. sajandil väga levinud tõlkeviisideks mugandamine, refereerimine ja ümberjutustamine, sageli ei lisatud tõlkesse teose autori nime. S. Issakovi sõnul ei eristatudki 1895. aastani mugandusi tõlgetest (Issakov 1974, 320). Mugandamist esines veel Eesti Vabariigi aja alguseski. Tõlkijateks olid enne 1920. aastat peamiselt asjaarmastajad ja üliõpilased, kes kasutasid varju-

nimesid (nt *Fiat lux*) või initsiaale (Matjus 2009, 37). Teoloogilise kallakuga kirjandust tõlkisid tihti pastorid.

Kokkuvõtlikult saab öelda, et 19. sajandil ilmuski valdavalt teoloogiline tõlkekirjandus, milles leidis üksikuid filosoofilisi fragmente. Tõlketööst arvestusi leidis 19. sajandil samuti vähe, nende retsensioonid ilmusid kohati alles 20. sajandi alguses tagantjärele. Vaadeldud V. Pabsoni saatesõnagi kuulus alles tõlke hilisema, teose 1939. aasta kordustrüki juurde. Samuti ilmus J. Roosi artikkel Zschokke *Viina katku* tõlke kohta alles 1941. aastal.

3. Filosoofiliste teoste tõlked 20. sajandi alguses (1901–1917)

20. sajandi alguses avardas tõlketööst valik, rohkem hakkas ilmuma sotsiaalpoliitilist kirjandust. Üldiselt saab sajandi alguses ilmunud filosoofiliste teoste tõlked jaotada kahte suunda — marksistlik-sotsialistlik ühiskonnafilosoofia ning materialismi esindav ateistlik-darvinistlik loodusteaduslik filosoofia (Matjus 2009, 37). Ilmuma hakkasid ka esimesed traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoste tõlked. Üks esimene olulisem tõlge oli inglise filosoofi John Stuart Milli (1806–1873) teos *Vabadusest*⁶ (1909), mille tõlkis Jüri Kotsar. Tõlketeos anti välja Jaak Reevitsa (1866–1962) kirjalikus. Teosest ilmus vaid kaks peatükki — „Sissejuhatus“ ning „Mõtte- ja sõna vabadusest“.⁷ Retensioone tõlke kohta samast ajaperioodist leida ei ole, selle ilmumist mainitakse aga 1912. aastal ajalehe *Sakala* „Hää kirjanduse“ nimestikus.⁸ Raamat selgitavat „riiklist majapidamist“ (Hää kirjandus 1912, 2). Tegemist on ühe poliitikafilosoofiasse kuuluva alustekstiga, mis peale 1905. aastal toimunud tööliser revolutsiooni siin suuremat kõlapinda ja avaldamise võimalusi leidis.

Marksistlikud ideed ja tekstid jõudsid samuti Eestisse küllaltki varakult. Poliitik Hans Pöögelmännilt (1875–1938) *Klassivõitluses* (1933) ilmunud artikli „Marx ja marksism Eestis“ sõnul liikusid marksistlikud ideed siia juba 1870. aastatel võõrtööliste kaudu.⁹ Tõenäoliselt liikus marksistlikku kirjandust siia aga juba varem aastatel. 20. sajandi alguses liikus marksistlik kirjandus siia ka revolutsiooniliste vene üliõpilaste kaudu. (Pöögelmänn 1933, 26) Karl Marxi (1818–1883) tervikteoste tõlked eesti keelde ilmusid siiski alles 20.

⁶ John Stuart Milli teos *On Liberty* ilmus Londonis 1859. aastal. Üldistavalt saab öelda, et Eestisse jõudsid filosoofiliste teoste tõlked enamasti suure hilinemisega.

⁷ Järgmine tõlge John St. Milli teosest *Vabadusest* ilmus alles 1996. aastal. J. St. Mill oli Nõukogude ajal soovimatu autor, sest tema vabaduseideed ei sobinud kokku totalitaarse ühiskonnakorraga (Loone 1997, 181).

⁸ Nimekiri ilmus ka ajalehes *Postimees* 18. augustil 1912.

⁹ Eesti NSV ajaloolane Joosep Saat (1900–1977) mainis 1968. aastal eetris olnud raadiosaates „Marx Eesti trükisõnas 01“, et 1880. aastatel toimus keelatud kirjanduse sissetoomine Saksamaalt Tallinna ja Riia sadamate kaudu (Saat et al. 1968). <https://arhiiv.err.ee/vaata/marx-eesti-trukisonas-01> Kuulatud 8. aprillil 2019. Ilmselt toodi siia niiviisi ka marksistlikke teoseid.

sajandi alguses. Esimesena ilmus 1906. aastal teose *Kapital* eelkäija *Palgatöö ja kapital* (Lohnarbeit und Kapital, 1847) tõlge. Tõlkija on varjunud initsiaali (L) taha. Teose *Kapital: Poliitilise ökonomia kriitika* (*Das Kapital. Kritik der Politischen Oekonomie*, 1867) esimene eestikeelne tõlge ilmus aastatel 1910 ja 1914 Juhan Lilienbachi (1870–1928) kirjastuses.¹⁰ Ilmuda jõudis vaid kaks esimest vihku. Teose tõlkis poliitik Otto Sternbeck (1884–1941) *Kapitali* esimese prantsuskeelse väljaande järgi.¹¹ Vaatan siinkohal Marxi teoste kohta ajakirjanduses ilmunud poleemikat lähemalt, kuna tõlke ilmumine ärgitas poliitilisi vastasleere diskussioonile ning nendest aruteludest ilmnevad nii erinevad hinnangud Marxi teoste üldise olulisuse kohta kui ka tõlgete vastuvõtuga seotud erinevad aspektid — tõlkimisega seotud küsimused, poliitilised (vahel ka isiklikud) vastuolud ning väljaandmise majanduslikud kaalutlused. Teiste tõlketeoste kohta leidis sellises mahus ja sisuga arutelu harva.

Tõlge tekitas sotsiaaldemokraatlike poliitikute Mihkel Martna (1860–1934) ning August Rei (1886–1963) vahel *Päevalehe* ning *Tallinna Teataja* veergudel üksjagu poleemikat, ulatudes ka kogumikku *Aasta 1912*. Martna kritiseeris *Päevalehe* artiklis „Kirjandus. Karl Marx ‘Kapital’ I“ (1911) nii *Kapitali* prantsuskeelse väljaande järgi tõlkimist kui ka tõlkimisel loodud keerukat, mitte-eestipärast sõnavara. Samas toob ta kergendava asjaoluna välja, et O. Sternbeck tõlkis Siberis olles ning seetõttu piiratud vahenditega.¹² (Martna 1911, 1) Kuigi prantsuskeelsest väljaandest tõlgiti ilmselt selleks, et vältida saksa väljaande keerulisust, olevat tõlge sellegipoolest keeleliselt liiga keeruline. Prantsuskeelse väljaande kasutamine võis just soodustada keelelist segadust ja tõlkimise vigu. (Martna 1911, 1) A. Rei poolt kogumikus *Aasta 1912* ilmunud artikkel „‘Kapitali’ Eesti tõlke kohta“ pooldas vastupidiselt Martna seisukohale just *Kapitali* prantsuskeelsest väljaandest tõlkimist. Mis puudutab eestikeelse tõlke keerulisust, siis vastab Rei siin Martna kriitikale, et suuremal lihtsustamisel läheks Marxi mõttest pool kaduma, kaoks tema vaatlusviis ja uurimismeetod. Teos peab olema teaduslikus keeles kirjutatud, kuna tegemist on keerulise ainega, mis nõuab vastavat keelekasutust. (Rei 1911a, 114–115) Prantsuskeelsest väljaandest tõlgiti aga selle tõttu, et saksakeelset olevat viimase stiili tõttu raskem tõlkida. Rei peab eestikeelset *Kapitali* tõlget vastupidiselt

¹⁰ Kuigi võib vaielda selle üle, kas K. Marxi *Kapital* kuulub kitsas mõttes filosoofiasse, on see siiski tugevate filosoofiliste sugemetega teos, inimese ja ühiskonna filosoofiline käsitlus (Matjus 2018a). Nõukogude ajal peeti muidugi marksistlik-leninlikke teoseid filosoofilisteks, ehkki K. Marx ja F. Engels end filosoofideks ei pidanud (Loone 2002, 21).

¹¹ A. Rei sõnul on *Kapital* tõlgitud kirjastaja Maurice Lachâtre'i (1814–1900) prantsuskeelsest väljaandest (Rei 1911a, 3).

¹² Biograafialeksikoni *Eesti avalikud tegelased* (toim, 318) andmetel vangistati Sternbeck Tallinnas 1905. aastal sotsiaaldemokraatlikust liikumisest osavõtmise tõttu ning asus seetõttu aastatel 1906–1910 väljasaadetuna Narõmis Tomski kubermangus.

Martnale väga heaks, mõnest venekeelsestki tõlkest paremaks. (Rei 1911a, 116–117)

Poleemika Martna ja Rei vahel ei piirdunud kriitikaga tõlkimise aluseks olevate erinevate väljaannete pärast, vaid jätkus mitme artiklina *Päevalehe* ja *Tallinna Teataja* veergudel, mida kõiki siin pikemalt vaadelda ei ole võimalik. Rei kritiseeris 1911. aasta septembris ajalehes *Tallinna Teataja* pealkirjaga „Veel kord ‘Kapitali’ eestikeelsest tõlkest“ ilmunud artiklites Martna tõlkekriitikat, pidades seda suuremas osas ebapädevaks. Esiteks võrdles Martna *Kapitali* eestikeelset tõlget saksakeelsega, mitte prantsuskeelsega, millest tõlgiti. Teiseks ei tunne Martna eriti Marxi õpetust ning pole ka tema majandusteaduse õpetuse sisust aru saanud. (Rei 1911b, 3) Prantsuskeelne *Kapital* olevat hoopis uus tekst, mitte ainult saksakeelse *Kapitali* tõlge ja selle vähem väärtuslik koopia, nagu Martna seda esitab (Rei 1911a, 3). Erimeelsused Martna ja Rei vahel olid ilmselt tingitud ka nende poliitilistest erimeelsustest, mis ilmneb Marxi õpetuse erinevas mõistmises.

Martna kahtles ka selles, kas tõlge peale töölisliikumise osaliste piisavalt lugejaid leiab. Isegi tööliste jaoks ei ole see tingimata vajalik, kuna Soomes pole *Kapitali* tõlgitud aga töölisliikumine on tugev. (Martna 1910, 1) Martna seisukohale vastandus ajakirjanik August Eduard Kastr (1878–1941) ajalehes *Tallinna Teataja* ilmunud artiklis „Karl Marx’i ‘Kapital’ (1910) väites, et *Kapitali* ei ole vaja ainult töölisliikumisele, vaid tegemist on teadusliku tööga, mida iga ühiskonnateaduste huviline ning üldse iga teadustunnustav inimene peaks tundma. Kastr rõhutab ka ajalehtede puudulikku moraalselt toetust teose ilmumisele. Tegemist olevat lausa kaelamurdva ettevõtmisega, kuna kõik marksistlik kirjandus laideti või vaikiti ajakirjanduse poolt maha. (Kastr 1910, 1)

Hans Pöögelmann väidab samuti ajakirjas *Klassivõitlus* (1933) ilmunud artiklis „Marx ja marksism Eestis“, et *Kapitali* väljaandmine oli sel ajal julge samm. Peale 1905. aasta revolutsiooni oli üldiselt agitatsiooniline kirjandus keelatud, teoseid arestiti, peeti kohtuprotsesse, kirjastusi kiusati taga. Samas oli kirjastaja Lilienbachi sõnul töölisliikumise jaoks vaja teoreetilist kirjandust ja Marxi *Kapitali* lubati sel ajal veel trükkida. (Pöögelmann 1933, 27) Tõlge keelati ja hävitati siiski juba 1914. aastal, samuti hävitati *Palgatöö ja kapitali* (1906) tõlge (Matjus 2009, 37).

Ajalehes *Tallinna Teataja* 1911. aastal ilmunud artiklis „Veel kord ‘Kapitali’ eestikeelsest tõlkest“ rõhutas August Rei samuti *Kapitali* tõlke üldkultuurilist tähtsust. Teos pole vajalik vaid marksistidele, vaid tegemist on olulise majandusteadusliku tööga ühiskonna korra kohta, tõlge olevat oluline ka puuduvate majandusteaduse mõistete selgitamiseks. Rei toob siinkohal paralleeli filosoofiaga, öeldes, et nii, nagu kaasaegset filosoofiat ei saa mõista ilma Kanti, Hegeli ega Fichte filosoofiaga tutvumata, ei saa ka majandusteadust mõista

Marxi *Kapitali* lugemata. (Rei 1911a, 3) Aastaraamatus ilmunud artiklis on ta *Kapitali* võrrelnud tähtsusest selliste teostega nagu Kanti *Puhta mõistuse kriitika*, Spinoza *Eetika* ning Darwini *Liikide tekkimine* just nende mõju tõttu hilisematele mõtlejatele (Rei 1912, 113). *Kapitali* tõlge polevat siin ka teenitud tähelepanu pälvinud. (Rei 1911a, 3)

Üldiselt ilmusid sel perioodil filosoofia piirialade kirjandusest veel tõlked järgnevate autorite teostest: August Bebel, Frédéric Bettex, Wilhelm Bölsche, Ludwig Büchner, Jules Guesde, Ernst Haeckel, Karl Kautsky, Kong Fuzi, Paul Lafargue jt. Nende kohta ilmus samuti üksikuid arvustusi ajakirjanduses, mis siiski nii laiahaardelist ja diskussiooni esile ei kutsunud kuigi arvustustes nende ilmumist tunnustati. Mitmed nimetatud autoritest olid samuti marksistid (August Bebel, Karl Kautsky, Paul Lafargue).

Filosoofiliste teoste üldise olulisuse kohta võib põhjenduse leida Mihkel Kampmanni (pseud Collaborator) (1867–1943) poolt *Postimehes* ilmunud artiklist „Milleks mõttetarkust tarvis läheb?“ (1903). Filosoofia roll olevat Euroopa vaimuelu valgustamine, ebaus, eksituste ning mõistmatuse kõrvaldamine, ihu- ja vaimuvabaduse kuulutamise (Kampmann 1903, 2). Materialismi Kampmann siiski filosoofia alla kuuluvaks ei paistnud pidavat, kuna filosoofia aitas tema sõnul vaadata ainest mööda, inimese hingesaladustesse (Kampmann 1903, 2). Eelnevad põhjendused sobiksid aga ilmselt ka filosoofiliste teoste tõlkimise vajaduse üldiseks õigustamiseks sel perioodil.

4. Filosoofiliste teoste tõlked Eesti Vabariigi ajal (1918–1940)

Vabariigi ajal tihenesid üldiselt Eesti sidemed Euroopa kultuuriga. Laienes ka tõlketööstuse valik. Põhiline osa filosoofiliste teoste tõlgetest ilmuski Eesti Vabariigi ajal. Terviklikud tõlked ilmusid nüüd näiteks ka selliste elufilosoofia teerajajate nagu Friedrich Nietzsche (1844–1900) ja Arthur Schopenhaueri (1788–1860) teostest. Neid autoreid tutvustati ajakirjanduses lühidalt siiski juba varem.¹³ 19. sajandi lõpus ilmus ajalehtedes mitmeid A. Schopenhaueri

¹³ Huvitav oleks ka võrdlevalt vaadelda, millal ilmusid Nietzsche, Marxi jt teoste esimesed tõlked naaberriikides — Lätis, Leedus, Soomes, Venemaal. Näiteks Mihkel Martna poolt 1910. aasta 30. septembri *Päevalehe* artikli „Karl Marx'i 'Kapital' Eesti keeles“ sõnul polnud Soomes Marxi *Kapitali* veel tõlgitud (Martna 1910, 1). *Päevalehe* (1933) andmetel oli Nietzsche teoseid läti keelde tõlkinud kirjanik Bernhardt Diženais. Venemaal ilmus esimene Nietzsche teose tõlge 1894. aastal, see oli *Wagneri juhtum. Muusikuprobleem (Der Fall Wagner — Ein Musikanten-Problem, 1888)* (Mooney 2015, 22; Davies 1986, 357). Venemaal ilmus *Nõnda kõneles Zarathustra* Iuly Antonowski tõlkes 1898. aastal. Sealt jäeti tsensuuri tõttu välja n-ö jumalat teotavad kohad ning ka 20. sajandi alguses polnud Venemaal täielikke Nietzsche teoste tõlkeid. (Rodgers 2018, 5) Ka ajalehes *Sakala* (1912) on märkus Antonowski *Zarathustra* tõlke kohta, kus öeldakse, et Peterburi ringkonnakohus on lasknud jumalateotuste tõttu tõlkest neli peatükki hävitada (Nietzsche ja tsensuur. Kirjandus. Kunst. Teadus 1912, 3). Ilmselt on tegemist õigeusu mõjuga Venemaal. Eestis Nietzsche teoste tõlgetele

mõtteterasid. 20. sajandi alguses ilmus Ado Grenzsteinilt esimene osaline F. Nietzsche teose *Nõnda kõneles Zarathustra: Raamat kõigile ja ei kellelegi*¹⁴ tõlge ajalehes *Olevik*.¹⁵ J. Sooväli sõnul oli Nietzsche Euroopas 20. sajandi alguses juba kurikuulus ning see mõjutas ka tema teoste siinset vastuvõttu (Sooväli 2007, 144).¹⁶ Vaadeldaval perioodil ilmusid tõlgetest veel René Descartes'i *Arutlus meetodist* (1936) ning referaat Oswald Spengleri teosest *Õhtumaa allakäik* (1940). Samuti ilmus juba eespool mainitud terviktõlge Karl Marxi teosest *Kapital* (1936).

Üks esimesi olulisemaid eestikeelseid tõlketekste sellest perioodist oligi Friedrich Nietzsche (1844–1900) *Vastkristlane*¹⁷ (1919?) Mihkel Juhkami tõlkes, millele poliitik Ado Anderkopp (1894–1941) kirjutas ka eessõna.¹⁸ *Vastkristlane* olevat suurim ristiusu vastane süüdistus ajaloos. Kristlus propageerivat Nietzsche jaoks nõrkust ja alandlikkust, kultuuri loovad aga üksikud tugevad. Nietzsche olevat ka sotsialismi ja demokraatia vastane, mis samuti piiravad üksikisiku tähtsust. Anderkopp leidis, et hetkel valitsev riigikord (rääkimata sotsialismist) on sellega sarnane, see murrab isiku: „Maha sellepärast sarnase riigiga, maha kogu sarnase seltskondlise korraga.“ (Anderkopp 1919, 4–5) Anderkopp paistis pooldavat üksikisiku mässu süsteemi vastu ning püüdis seda Nietzsche seisukohtadele toetudes õigustada. Eessõnas ei käsitletud ta eriti teose filosoofilist tähendust. Pigem tundub, et ta püüdis

selliseid kärpeid ei rakendatud. Grenzsteini poolt osaliselt tõlgitud Nietzsche *Sarathustra*, mis ilmus ajalehes *Olevik* (1901–1902), sai küll kriitika osaliseks aga mitte usulis-kõlbelistel vaid poliitilistel põhjustel.

¹⁴ F. Nietzsche teos *Also Sprach Zarathustra: Ein Buch für Alle und Keinen* on kirjutatud aastatel 1883–1885. — Grenzsteini tõlge ilmus ajalehes *Olevik* lihtsalt *Sarathustra* pealkirja all.

¹⁵ Üksikuid peatükke F. Nietzsche teosest *Nõnda kõneles Zarathustra* on tõlkinud (vabalt eestistanud) 1912. aastal ka näiteks R. Hanson. Tõlked ilmusid ajalehes *Viljandi Teataja* (Vt *Viljandi Teataja* 1912 nr 46, 47) pealkirja all „Porisel teel. (Sarathustra uued kõned)“. Samuti ilmus 1927. aastal *Postimehes* R. Sirge tõlkes „Vana ja noor naine. Peatükk Fr. Nietzsche 'Zarathustrast'“ (Vt *Postimees* 1927 nr 131 lk 2).

¹⁶ Nietzsche tõlketekste retseptiooni on J. Sooväli lähemalt käsitlenud ka artiklis „Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur“ kogumikus *Tagasi mõteldes* (2016).

¹⁷ F. Nietzsche teos *Der Antichrist* ilmus 1895. aastal.

¹⁸ J. Sooväli on *Vastkristlase* tõlke ilmumise kohta kirjutanud järgnevalt: „Esimeseks Nietzsche tervikteose tõlkeks eesti keelde oli tõenäoliselt 1919. aastal ilmunud „Vastkristlane“ („Der Antichrist“, 1895). Teose tõlkijaks on märgitud initsiaalid U. L., kuid „Eestikeelse raamatu 1918–1940“ II köite andmetel (2012: 1648) oli selleks Eesti poliitik Mihkel Juhkam, suur ateist ja hilisem Eesti kaitseminister, kes 14. juunil 1941. aastal Siberisse saadeti ning 1942. aastal Sosva vangilaagris suri. Eessõna teosele kirjutas samuti hilisem kõrge poliitik, sõjamineister Ado Anderkopp. 1940. aastal langes paraku temagi, küll Tallinnas, okupatsioonivõimude ohvriks ja hukati sealsamas 1941. aastal.“ (Sooväli 2016, 202–203)

Nietzsche kristluse vastaseid seisukohti tutvustades enda poliitilistele vaadetele kinnitust leida.¹⁹

J. Sooväli sõnul sarnanes Anderkopi tõlgendus sel ajal levinud elitaararistokraatliku tõlgendusega. Taani kirjandusteadlane Georg Brandes (1842–1927) avaldas juba 1889. aastal Nietzsche filosoofia kohta essee „Aritokraatlik radikalism“. Eelneval tõlgendusel polevat siiski sisulisi sarnasusi Saksamaal 1930. aastatel levinud natsionaalsotsialistliku tõlgendusega. (Sooväli 2016, 203)

Anderkopi kirjutatud eessõna kritiseeris omakorda kirikuõpetaja Theodor Tallmeister (1889–1947) 1921. aastal enda kõne põhjal ilmunud raamatus *Friedrich Nietzsche ja ristiusk*.²⁰ Seal arutleb ta Nietzsche vaadete üle üldiselt ning ütleb Anderkopi kirjutatud eessõna kohta järgnevat:

Tema²¹ silmapaistvamad arwustajad nagu Saksa mõtteteadlased Külpe ja Weigand²² ongi selle peale tähelepanemist juhtinud, et Nietzsche mitte poolküpsete inimeste jaoks ei ole, kelle peades ta ainult segadust sünnitada võib; mitte, nagu Külpe ütleb, „kergeusklikkudele narridele“ ei ole ta määratud, kes tema kõnede läbi ennast ilma arwustuseta joowastada lasewad ja Nietzsche unenägu üliinimesest kohe tegelikus elus maksma panema hakkawad. Selle kohta on kõige paremaks tõenduseks „Wabas Maas“ ilmunud artiklid Nietzsche üle ja tema „Wastkristlase“ eessõna. (Tallmeister 1921, 13)

Tsitaadis nimetatud artiklis „Kultuur ja ristiusk ning kommunismus“ (1920), mis ilmus ajalehes *Vaba Maa* väitis selle autor H. V. nimelt, et Nietzsche poolt *Vastkristlases* esitatud ristiusu kriitika kehtib ka kommunismi

¹⁹ Sarnast seisukohta jagab ka Leo Luksi 2003. aastal ajakirjas *Vikerkaar* nr 4/5 ilmunud tõlkearvustus „Antikristlase kaks ilmumist“ lk 205.

²⁰ J. Sooväli: „Vastkristlase“ ilmumine äratas üsnagi suurt tähelepanu kristlikes ringkondades. Pühavaimu koguduse õpetaja Theodor Tallmeister pidas 17. veebruaril 1921. aastal Estonia kontserdisaalis „mitmetuhandehingelisel rahvakoosolekul“ (*sic!*) kõne, milles ta Nietzsche seisukohti tõlgendab ja neid osaliselt arvustab. Kõne vahetuks ajendiks oli mitu „Vastkristlase“ ilmumisele järgnenud Nietzsche-teemalist ja ristiusu lõppu kuulutatavat artiklit ajalehes *Vaba Maa*. Huvitaval kombel ei ole Tallmeisteri suhtumine Nietzsche mõtlemisse sugugi ühekülgse eitav“. (Sooväli 2016, 203) — Tallmeisteri leebemat suhtumist Nietzsche õpetusse võib ehk seletada sellega, et ta oli üldiselt omas ajas keskmisest liberaalsemate vaadetega kirikuõpetaja, keda ka korduvalt EELK-st välja visati. 1928. aastal ajalehes *Sakala* ilmunud artiklis „Tallmeister ei ole ketser“ öeldakse, et EELK-st väljaheitmise põhjuseks olevat olnud luteriusu alustest kõrvalekaldumine (Tallmeister ei ole ketser 1928, 2).

²¹ Nietzsche.

²² Oswald Külpe (1862–1915) oli saksa eksperimentaalpsühholoog ja filosoof. <https://www.deutsche-biographie.de/sfz46684.html?language=en> Vaadatud 1. märtsil 2019. — Weigandi nime all on ilmselt mõeldud saksa psühhiaatrit, eksperimentaalpsühholoogi ja filosoofi Wilhelm Christian Jakob Karl Weygandti (1870–1939), kes hiljem tegeles ka rassihügieeni teemadega. <https://www.deutsche-biographie.de/sfzW4951.html> Vaadatud 6. mail 2019. <http://kalliope-verbund.info/de/eac?eac.id=119423537> Vaadatud 6. mail 2019.

kohta ning püüdis selle abil õigustada kommunismivastase võitluse vajadust. Kommunism olevat H. V. sõnul ristiusule sarnaselt kultuuriväärtuste ning isikliku vabaduse hävitaja, seega tuleb võidelda ka kommunismi vastu. (H. V. 1920, 2) Sellele artiklile järgnes siis Tallmeisteri kommentaar Nietzsche õpetuste mõtlematu rakendamise kohta. Samas püüdis ka Tallmeister Nietzsche vaateid enda usuliste eesmärkidega kokku sobitada. J. Sooväli on märkinud, et Tallmeister püüdis Kristust meelevaldselt üliinimesega samastada. (Sooväli 2016, 204)

Teiseks oluliseks Friedrich Nietzsche'it tõlgitud tervikteoseks oli *Nõnda kõneles Zarathustra* (1932) põllutöölise Juhan (Johannes) Palla (1889–?) tõlkes. Nagu eespool öeldud, mõjutas Ado Grenzsteini poolt ajalehes *Olevik* aastatel 1901–1902 avaldatud Nietzsche teose *Nõnda kõneles Zarathustra* osaline tõlge Johannes Pallat saksa keelt ära õppima ning teost ka tervikuna tõlkima. (P. K. 1941, 3). Johannes Semper (1892–1970) kirjutas teosele ka järelsõna. Järelsõnas tutvustas Semper Nietzsche elulugu ning seoseid Eestiga, teda olevat kutsutud isegi Tartu Ülikooli professoriks (Semper 1932, 352). Nietzsche'it iseloomustatakse üldiselt kui hea stiilitundega ning mitmekülgset isiksust, renessanss-inimest. Tema kirjutamisstiil sünteesis erinevaid vaimualasid, saades seejuures eriteadlaste kriitika osaliseks. Teadlased heitsid Nietzschele peamiselt ette meetoodilisuse ja täpsuse puudumist. Semper rõhutas Nietzsche suurt mõju filosoofiale ja kirjandusele, kuigi filosoofia ajaloolased ega kirjanikud ei paigutanud teda endi ridadesse. Nietzsche olevat saksa vararomantikute ja elufilosoofide vahelüliks. (Semper 1932, 355–357) Samuti mainib ta Nietzsche ideede vastuolulisuse tõttu tekkivaid raskusi tema õpetuse süstematiseerimisel ning õigustamisel (Semper 1932, 366) Mainitakse ka G. Brandese poolt 1888. aastal peetud loengusarja Nietzsche kohta (Semper 1932, 354). Samuti tutvustatakse pikemalt Nietzsche loomingut kolme järku: esmalt Wagneri ja Schopenhaueri mõjusid, seejärel positivismi ning sünteetilist ajajärku (Semper 1932, 356–357). Teost *Nõnda kõneles Zarathustra* kommenteeris Semper järgnevalt:

See teos on Nietzsche vaimu ja hinge süntees, ülemlaul uutest väärtustest, aga ka rõõmlaul vanade väärtuste purustamise ekstaasist. Siin ei kõnele üksi uute vaadete, uute moraalsete ideaalide püstitaja ja vanade käsulaudade lõhkujat, vaid lüürik, filosoof ja usufanaatik ühes isikus. Uusi tõdesid ei esindata siin põhjendatuina, vaid nõnda-tahetuina ja nõnda-suggereerituina. (Semper 1932, 366–367)

Käsitletud teoste kohta on ajakirjanduses ilmunud ka anonüümseid artikleid ning arvustusi, millest mõned on kokkuvõtted eelnevalt mõnes välismaises ajakirjas ilmunud artiklist. Järgnevalt vaadeldav artikkel on huvitav näide Nietzsche teose Euroopa- retseptioonist, mis siinsesse ajakirjandusse jõudnuna kinnitab Eesti mõtte- ning ideeloolist seotust Euroopaga. Tege-

mist on nimelt Nietzsche *Zarathustra* algkeelse teose kohta anonüümselt *Postimehes* ilmunud artikliga „Nietzsche ‘Zarathustra’ — plagiaat. Maailmakuulsa teose eeskujuks vabamüürlase raamatuke.“ (1934) Artiklis väidetakse, et keele- ja kirjandusteadlased Gregor Kolpatschki ja de la Herverie leidsid ühest Seine’i kaldal asuvast raamatukauplusest Nietzsche *Zarathustra* algkujuks oleva raamatu pealkirjaga *Müürlase teated. Käsiraamatuks vendadele*, mis ilmus anonüümselt Stuttgartis 1841. aastal. Teose autor olevat selgunud ühest hilisemast väljaandest ja selleks olevat vabamüürlasest tenor Johann Baptist Krebs.²³ Sarnasused Nietzsche *Zarathustraga* olevat märkimisväärsed, alates Krebsi raamatu peategelase Zoroasteri nimest kuni sisuliste kattuvusteni. Artikli lõpus väidetakse, et Nietzsche ongi vabamüürlaste teost plagieerinud. (Nietzsche ‘Zarathustra’ – plagiaat. Maailmakuulsa teose eeskujuks Vabamüürlase raamatuke 1934, 4) Viimase väite kohta siiski tõendeid pole. Vaadeldud eestikeelne artikkel on lühike ümberjutustus Kolpatschki ja de la Herverie poolt esmalt ajakirjas *Mercure de France* prantsuse keeles ilmunud artiklist „Nõnda kõneles Zarathustra’ vabamüürlik allikas“.²⁴ Artikli lühikokkuvõtteid on tehtud ka teistes keeltes. Märkus teose plagiaatsuse kohta on ilmselt lisandunud ebatäpsete ümberjutustuste käigus. On ka võimalik, et vabamüürlased tahtsid lihtsalt näidata, nagu oleks Nietzsche teos nende teosest inspiratsiooni saanud.²⁵ Niisiis on siin tegemist ühe kõrvalepõikega Nietzsche *Zarathustra* Euroopa retseptsiooni, mis mõnevõrra moondund kujul ka siia jõudis ning viitab Eesti tihedale mõtteloolisele seotusele Euroopaga. Sooväli sõnul oli Nietzsche Eesti retseptsioon siin sel ajal üldiselt *Zarathustra*-keskne (Sooväli 2016, 200). Nietzsche üldine kuulsus Euroopas ning tema Eesti retseptsiooni *Zarathustrale* orienteeritus olid ilmselt artikli sinset ilmumist soodustavateks teguriteks.

Mis puudutab Eesti Vabariigi ajal valitsenud suhtumist marksismi, siis paistab, et siin salliti sel ajal nii marksismi pooldavaid kui ka vastaseid seisukohti. Marksismi pooldava seisukoha sallimist vabariigi ajal võib näha sellest, et ilmus Marxi ja Engelsi töid (Möldre 2012, 38; Ruutsoo 2001, 258). Sel perioodil ilmus näiteks esimene terviklik tõlge Marxi teosest *Kapital: Poliitilise ökonomia kriitika*. Tõlke tegi poliitik ja kirjandusteadlane Nigol Andresen (1899–1985) 1936. aastal. Tõlge tehti seekord saksakeelse väljaande järgi, mis olevat ilmunud Moskvas (Saat et al. 1968). Ei sellele ega ka 1910. aastal ilmunud tõlkele pole kohalike tõlkijate poolt saatesõnu lisatud, juurde

²³ Tenor, komponist ja vabamüürlane Johann Baptist Krebs (1774–1851) <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119184710.html> Vaadatud 6. mail 2019.

²⁴ *La source maçonnique de ‘Ainsi parlait Zarathoustra’* ilmus ajakirjas *Mercure de France* 1.V. (1934), lk 498–510. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2021834/f60.image.langFR> Vaadatud 6. mail 2019.

²⁵ Nende täpsustuste eest olen tänulik J. Soovälile.

on aga pandud Marxi enda kirjutatud saatesõnad *Kapitali* erinevatele väljaannetele. 1935. aastal ilmunud *Kapitali* vihkudele on kirjastusühing *Sõprus* lisanud ette vaid lühikese diplomaatilise selgituse, mille kohaselt on tegemist ühiskonnateadusliku suurteosega, marksismi majandusliku ja ajaloo filosoofilise õpetuse kokkuvõttega. Tõlge olevat tehtud muutusteta ning kirjastus ja tõlkija ei ole lisanud ka saatesõna, et vältida oma arusaamade pealesurumist. (Saatesõna asemel 1935)

Marksismivastast seisukohta esindab vene usufilosoofi N. Berdjajevi 1927. aastal Eestis käies esitatud kõne,²⁶ mille on V. E.²⁷ kokkuvõtlikult esitanud *Postimehes* ilmunud artiklis pealkirjaga „Marx-Nietzsche-kristlus“ (1927). Berdjajev olevat rõhutanud marksismi materialismil põhinemist ning andnud sellele hukkamõistva hinnangu. Marksism püüdvat sotsialistliku ja kollektivistliku ühiskonna kaudu võimu taotleda, tuues seejuures ohvriks inimese vabaduse ja õnne. Marxi ja ka Nietzsche õpetused olevat mitterahuldavad püüded kultuurikriisist ülesaamiseks. (Ernits 1927, 5) K. Marxi teostest ilmus veel Hans Pöggelmanni tõlkes *Kommunistliku partei manifest* 1917. aastal (*Manifest der Kommunistischen Partei*, 1848).

Vabariigi ajal tõlgiti ka René Descartes'i (1596–1650) teos *Arutlus meetodist* (*Discours de la Méthode*, 1637). Teose tõlkis 1936. aastal prantsuse keelest filosoof Rudolf Kulpa (1906–1997),²⁸ saatesõna kirjutas psühholoog ja filosoof Konstantin Ramul (1879–1975). Tõlkimise põhjuseks ütleb R. Kulpa sissejuhatuses, et on möödunud 300 aastat teose esmakordsest ilmumisest, seda juubelit tähistatakse ka Pariisi Filosoofilise Kongressiga (Kulpa 1936, 14). K. Ramul märgib saatesõnas ühe tõlkimise põhjusena kokkupuute olulisust filosoofiliste originaalteoste, sealhulgas tõlgetega:

[...] ainult sel teel võime otseselt pilku heita filosoofilise vaimu „laboratooriumi“, aimata seda, kuidas siin on esmakordselt üles kerkinud ja valminud üksikud uued ja tähtsad ideed ja õpetused, tunda seda iga originaalset ja suurt filosoofilist süsteemi ümbritseva erilist isiklikku „aroomi“, mis iga ümberjutustuse puhul teise poolt peab paratamatult suurelt osalt kaduma minema. (Ramul 1936, 5)

Descartes'i teos olevat algajatele esimeseks tutvumiseks ka lihtsaim (Ramul 1936, 5). Kulpa ütles, et: „[...] tõlge Descartes'i teosest „Arutlus meetodist“ on valmistatud Ch. Adam'i ja P. Tanner'i *Oeuvres de Descartes*'i väljaande VI köite järgi“ (Kulpa 1936, 14). Tõlkimine olevat olnud keerukas nii

²⁶ N. Berdjajev saadeti Nõukogude Liidust 1922. aastal nõukogudevastase tõttu pagulusse. Käis Eestis loengut pidamas ka 1934. aastal. https://et.wikipedia.org/wiki/Nikolai_Berdjajev, vaadatud 6. juunil 2020

²⁷ Tõenäoliselt on Ülo Matjuse sõnul kokkuvõtte kirjutanud Villem Ernits.

²⁸ Ülo Matjuse andmetel tõlkis teose prantsuse keelest siiski Rudolf Kulpa abikaasa Helene Kulpa (1910–2005) (Matjus 2018b).

Descartes'i lauseehituse (kasutatud oli pikki kõrval- ja kiillauseid) kui ka eesti keele väljakujunemata filosoofilise sõnavara tõttu. Siiski püüti autori mõtet võimalikult täpselt järgida. (Kulpa 1936, 14) Lühidalt on tutvustatud Descartes'i elulugu, teose esimest ilmumist ning filosoofilist sisu. Descartes'i üldist tähtsust filosoofiale rõhutati selle kaudu, et temaga algas filosoofias uus ajastu, filosoofia eraldus tasapisi teoloogiast (Kulpa 1936, 13). Descartes'i filosoofia üldist tähendust sel ajal käsitleb 1937. aastal Descartes'i mälestusõhtul peetud Jean Cathala²⁹ ettekanne Descartes'i tänapäevase tähenduse kohta. Cathala rõhutas ettekandes tänapäevase tsivilisatsiooni üldist kartesiaanlikkust, kuna hinnatakse eelkõige kriitilist mõistust ning indiviidi kui mõistust, mõtlevat printsiipi (Descartes uueaegse maailmavaate isa 1937, 4).

1940. aastal ilmus Artur Schopenhaueri (1788–1860) teose *Elutarkus* tõlge. Teose tõlkis ning järelsõna kirjutas filosoof Leo Anvelt (1908–1983). Järelsõnas öeldakse, et originaalteos (*Aphorismen zur Lebensweisheit* teosest *Parerga und Paralipomena*) ilmus juba 1851. aastal. Anvelt tutvustas lühidalt Schopenhaueri metafüüsilist õpetust maailmast kui pimedast tahtest, eksisteerimistungist, millele on olemuslik valu ning ka tema 1819. aastal ilmunud peateost *Maailm kui tahe ja kujutus*.³⁰ (Anvelt 1940, 268) Schopenhauerit peab ta eelkõige haaravaks kirjanikuks. Teos on õnnestunud nii vormilt kui väljenduselguselt ning on kirjutatud elukogemusele omase tasakaalukuse ja tõsidusega. (Anvelt 1940, 269–270) Hoolimata sellest, et Schopenhauer püüdis teoses leida elu kannatuste vähendamiseks võimalusi, juhtis Anvelt siiski tähelepanu autori liigsele pessimismile ning inimese muutumatuse rõhutamisele. Vastukaaluks soovitas ta vaadelda selliste psühhoanalüütikute nagu K. Holtzmeieri ja A. Adleri³¹ teoseid, kes käsitlesid inimest positiivsemalt, muutumisvõimelisena. (Anvelt 1940, 270) Schopenhaueri elureeglid ei olevat ka piisavalt üksikasjalised.³² Tõlke sõnavara olevat originaaliga võrreldes lihtsustatud, samuti olevat piiratud võõrsõnade kasutamist. (Anvelt 1940, 272–274)

²⁹ Tallinnas 1928–1940 asunud prantsuse kultuuri vahendava Eesti *L'Alliance Française*'i direktor. https://et.wikipedia.org/wiki/Eesti_Alliance_Fran%C3%A7aise Vaadatud 2. mai 2020 <http://galerii.kirmus.ee/biblioserver/index2.php?kid=397376>

³⁰ A. Schopenhaueri teose *Maailm kui tahe ja kujutus* esmakordne täielik tõlge eesti keelde ilmus 2018. aastal. Teose tõlkis Toomas Rosin.

³¹ Leo Anvelt oli redigeerijana kaastegev Alfred Adleri (1870–1937) teose *Inimesetundmine: inimeste iseloomude peategurid ja nende areng* (1939) eesti keelde tõlkimisel, olles ilmselt seetõttu hästi tuttav tema õpetuse seisukohtadega. — Üldiselt levisid psühhoanalüütilised ideed siin algkeelsete teoste kaudu juba 20. sajandi alguses. Tõlked nendest, nagu eespool mainitud Adleri teos, hakkasid ilmuma mõnevõrra hiljem, Eesti Vabariigi ajal.

³² Ka juudi-saksa slavist Leopold Silberstein (1900–1941) leiab, et Schopenhaueri ning ka Nietzsche õpetustes pole piisavalt aitamistahet, nad märgivad tema sõnul vaid ülevate tundmuste madalat tagapõhja. Vastandina eelmistele nimetab ta S. Freudi õpetust. (Silberstein 1939, 887).

Kirjanik Mait Metsanurk (1879–1957) kirjutas Eduard Hubeli nime all ajakirjas *Eesti Kirjandus* Schopenhaueri *Elutarkuse* tõlkele arvustuse pealkirjaga „Kaks elutarkuse raamatut“ (1940), kus ta võrdles teost loodusteadlase sir John Lubbock'i (1834–1913) teosega *Elu rõõmud*. Hubel rõhutas kirjaniku-na Schopenhaueri suurepärasest stiili ning selgust, mis olevat tõlkes osaliselt kaduma läinud. Tõlge olevat aga muidu korralik. Üldiselt olevat Lubbock'il ja Schopenhaueril siiski vastandlikud käsitlelused elust. Schopenhaueri kaine mõtlemlisstiil sobivat seetõttu pigem täiskasvanuile, Lubbock'i entusiasm aga nooremale lugejale. (Hubel 1940, 299)

1940. aastal ilmus ka Oswald Spengleri (1880–1936) teose *Õhtumaa allakäik* (*Der Untergang des Abendlandes*, 1918) referaattõlge, mille tõlkis jurist ja poliitik Leonhard Vahter (1896–1983). Selle teose üldist vastuvõttu Eestis on põhjalikumalt käsitlenud filosoof Ülo Matjus artiklis „Õhtumaa allakäigu' tulemisest Eestisse: Tagasivaateid“ (2016b),³³ seetõttu vaatlen siin eelkõige L. Vahteri saatesõna ning mõnda huvitavamast seni käsitlemata artiklit, mis näitavad Spengleri ideede üldist vastuvõttu Eestis. Tõlke enda kohta vaadeldaval perioodil peale Vahteri eessõna rohkem arvustusi ilmuda ei jõudnud.

Referaadi andis välja *Eesti Kirjanduse Selts*, teos ilmus sarjas *Elav Teadus*, tiitellehel on selle ilmumise kuupäevaks märgitud 20. juuli 1940. Vahter ütleb eessõnas, et referaadis on selle lühidusest hoolimata püütud Spengleri stiili ja mõtet säilitada, edasi on antud eelkõige teose põhituum. Eessõnas tutvustatakse põgusalt Spengleri üldist õpetust kultuuride vaheldumisest ning nende arengu sarnanemisest organismiga. Kultuuri areng olevat ette määratud organismi paratamatute arenguastmete ehk sünni, õitsengu ja surmaga. Kirjeldatakse ka Euroopa üldist manduvat poliitilist olukorda, mida iseloomustab demokraatia ja liberalismi kadumine. Spengler püüdis ajalugu uurides Euroopas toimuvale filosoofilist seletust leida ning jõudis järeldusele, et ka Euroopa kultuuri tabab langus. Tema õpetus vastandus üldiselt valitsevale positiivsele hoiakule, usule tehnikasse ning inimõistusesse ning sai populaarseks vaid Esimese maailmasõja tõttu, mis seda optimismi kõigutas. Samuti vastandus Spengleri õpetus marksistlikele õpetustele, mis endiselt uskusid rahu ja õnne võimalikkusesse, saades kriitikat nii marksistidelt, fašistidelt kui ka demokraatlikelt idealistidelt. Spengleri õpetust kritiseeris ka sotsialistlik teoreetik Günther Gründel,³⁴ kelle sõnul loodusteaduste areng ja

³³ Lähemalt on seal vaadeldud järgnevaid artikleid: Hans Oldekopi poolt *Ajaloolises ajakirjas* ilmunud „Oswald Spengleri ajaloo morfoloogiat“ (1923), Julius Genssi artiklit „Oswald Spengleri kunsti-vaated“ (1924) ajakirjast *Looming*, Anton Hansen Tammsaare artiklit „Oswald Spengleri „Õhtumaa langus““ (1925) ajakirjas *Vaba Sõna*, *Päevalehes* ilmunud Johannes Semperi artiklit „Õhtumaa languse II jagu“ (1922) ning L. Vahteri poolt tõlkele kirjutatud eessõna (1940).

³⁴ Ernst Günther Gründel (1903–1946) oli saksa kirjanik, kultuurifilosoof ja majandusteadlane. <http://kalliope-verbund.info/de/eac?eac.id=11688813X> Vaadatud 6. mail 2019.

rassihügieen näitasid just õhtumaade kultuuri tõusu. Vahter lisab, et Spengleri liigsed üldistused tulenesid pigem tema kunstnikule omasest lähenemisest. Ta ei kogunud teadlaste kombel ajaloolist materjali, vaid lõi intuitsiooni kasutades suurejoonelisi süsteeme. (Vahter 1940, 5–8)

Matemaatika eradotsendi Vassili Kupfferi (1890–?) artikkel „Ettekuulutusest, Spenglerist ja meie tulevikust IV“ (1922) peegeldab Spengleri õpetuse üldist vastuvõttu Eestis sel ajal, vaadeldes tema õpetuse võimalikke tagajärgi eesti kultuurile kui ühele lääne kultuuri osale. Kupffer ei nõustu pessimistliku arvamusega, et Eesti kultuur võiks läänemaade kultuuri osana koos sellega hukkuda. Pigem arvab ta, et niisuguseks pessimismiks puudub alus. Eestil võib olla hoopis oluline roll uue kultuuri välja arenemisel, kuna ajaloost on näha, et kõrgkultuuri arenemisel pole määravaks saanud ei rahva ega terriitoriumi suurus. (Kupffer 1922, 3) Kupfferi positiivne lootus Eesti tuleviku suhtes on ehk seletatav August Annisti kaudu, kelle sõnul valitses vabariigi algusajal üldiselt positiivne hoiak Euroopa ja selle kultuuri suhtes. Seetõttu ei võetud ka Spengleri pessimistlikke ettekuulutusi õhtumaade hukkimisest siin sel ajal veel eriti omaks. (Annist 1923, 50)

Poliitik Nigol Andresen pakub Spengleri õpetusele omakorda kriitilist poliitilist retseptiooni. Selle leiab *Kommunistliku manifesti* 1929. aasta tõlke saatesõnast, kus Spengleri õpetust kritiseeritakse sotsialismiga võrreldes järgnevalt:

Sotsialism on kõige elujaatavam ja optimistlikum elukäsitlus, mis on olemas. Küllalt palju ühiskonna-arste on annud diagnoosi praegusele haigele ühiskonnale — kuid arstimistee? Kas lüüa käega tagurluse apostli Osvald Spengleriga, võtta lauluraamat ja minna kirikusse suure hingepalve pidamiseks — või leida tee ratsionaalseks arstimiseks, nõutlemata soolapuhujatega. (Andresen 1929, 70)

Andresen leidis niisiis samuti, et Spengleri õpetus on liiga pessimistlik, ei paku vastupidiselt sotsialismile poliitilise olukorra parandamiseks praktilisi lahendusi. Selle asemel, et püüda tema õpetust Kupfferiga sarnaselt positiivsemas suunas rehabiliteerida, heidab ta selle sotsialismiga võrreldes kasutuna kõrvale. Nagu eespool öeldud, külastas Spengler 1924. aastal loengureisil käies ka Eestit.

Kui võrrelda Nietzsche ja Spengleri teoste tõlgete retseptiooni Eestis sel perioodil, siis tundub, et Nietzsche ideesid võeti siin esialgu rohkem omaks, ehkki neid tõlgendati kohati vildakalt. Spengleri ideede vastuvõtt soojenes siin ilmselt alles peale Eesti Vabariigi algusaegse Euroopa-optimismi taandumist. Karjahärmi sõnul oli esialgu tema ideede sinne vastuvõtt kriitiline, ent hiljem paranes (Karjahärm 2001, 69). Spengleri ideed on mõjutanud ka siinsete kirjanike, näiteks Anton Hansen Tammsaare loomingut.

Vabariigi ajal olid endiselt nähtaval ka marksismi ideed, mida on näha näiteks Marxi *Kapitali* tõlke ilmumisest. Tõlketeoste üldine valik laienes nii traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud teoste kui ka filosoofia piirialade kirjanduse arvel. Ilmusid psühhoanalüüsi, filosoofilist pedagoogikat, darvinismi käsitlevate teoste tõlked. 20. sajandi alguses hakkasid ilmuma ka idamaade filosoofiat käsitlevate tervikteoste tõlked, esimene selline tõlge oli Kong Fuzi Raamat vanemate auustamisest: *Con-fu-tse õpetus* (1901).

5. Filosoofiliste teoste tõlked aastatel 1940–1944

Vaadeldaval perioodil eriti palju filosoofiliste teoste tõlkeid ei ilmunud. Esimese nõukogude okupatsiooni ajal aastatel 1940–1941 levitati peamiselt marksistlik-leninlikke ideesid. Põhiliselt ilmusidki vastava sisuga trükised. Sel perioodil hakati tõlkima ka filosoofilist teatmekirjandust. Rudolf Kulpa ja Leo Anvelti tõlkes ilmus näiteks M. Rosentali ja P. Judini venekeelse väljaande järgi tõlgitud *Lühike filosoofiline leksikon* (1941). Kordustrukid sellest ilmusid 1945. ja 1946. aastal. Ajalehes *Sirp ja Vasar* ilmus leksikonile ka tutvustav arvustus „Teade. Ilmub ‘Lühike filosoofiline leksikon’. Tõlge M. Rosentali ja P. Judini toimetatud vastavast venekeelsest teosest“ (1941). Leksikon tutvustab marksistlikku ilmavaadet, dialektilist mõtlemist. Teost nimetatakse lausa marksismi käsiraamatuks. (T. P. 1941, 5)

Saksa okupatsiooni ajal (1941–1944) filosoofiliste tervikteoste tõlkeid ei ilmunud. Ajakirjanduses valitsesid marksismivastased seisukohad, ilmusid ka vastavad teemakohased artiklid. Viimaste näiteks võib tuua [KAH] (ilmselt Karl August Hindrey) poolt *Postimehes* ilmunud artikli „Marksismi loojak“, kus rõhutatakse, et Marx tekitas erinevate seisuste vahele vihkamise, muutes maailma kultuurse inimese seisukohalt lausa pörgulikuks (KAH 1941, 1). Üldise sotsiaal-poliitilise konteksti mõju tõlgete ilmumisele oli okupatsioonide ajal näha aga näiteks sellest, et mitmeid teoseid ei lubatud trükkida. A. Annist ütles, et Platoni teos *Phaidon* oli P. Halistel 1939. aastal tõlgitud aga jäi ilmumata (Annist 1939, 206). Samuti on poliitilise konteksti mõju tõlgetele näha nende trükiste hävitamisest, mis ei sobinud hetkel valitseva ideoloogiaga.

6. Kokkuvõte

Artiklis on tutvustatud esimeste iseseisva trükisena ilmunud ning traditsiooniliselt filosoofiliseks peetud tõlketeoste retseptiooni. Vaadeldud on tõlketeoste saatesõnu ning osaliselt nende kohta samal ajaperioodil ajakirjanduses ilmunud olulisemaid arvustusi. Eesmärgiks oli uurida, miks neid teoseid tõlgiti ning mida tõlgete retseptioonis rõhutati ja oluliseks peeti. Samuti on tähelepanu pööratud sellele, kuidas on tõlked mõjutanud Eesti sotsiaal-kultuurilist konteksti. Eestikeelne professionaalne filosoofia oli vaa-

deldaval perioodil alles välja kujunemas, alles Eesti Vabariigi ajal ilmusid esimesed kutselised filosoofid (Alfred Koort).³⁵

Üldiselt rõhutati selle perioodi ajakirjanduses ilmunud artiklites, et tõlkeid oli vähe. Paljudel teadusaladel puudusid isegi vabariigi ajal sissejuhatavad käsitlused ning leiti, et neid tuleks juurde tõlkida (Vt Oras 1931, 612). Samuti mainiti, et tõlkijate tase on madal, sama kehtis ka lugejate taseme kohta (Vt Palm 1932, 21–22). Tõlgiti selliseid filosoofilisi teoseid, mis olid varem mujal Euroopas tähelepanu äratanud. Tõlketeoste retseptiooni puhul sõltus arvustuse rõhuasetus sellest, kes selle kirjutas, mis teosele, mis eesmärgil ja millal arvustus kirjutati, ehk mõju avaldas vaadeldava aja üldine poliitiliskultuuriline taust. Tõlketeoste üldist sotsiaal-kultuurilist mõju on näha ka nende ümber tekkinud diskussioonidest — mismoodi teoseid tõlgendati ja kes seda tegi. K. Marxi *Kapitali* retseptiooni puhul hindasid poliitilistesse vastasleeridesse kuuluvad poliitikud M. Martna ning A. Rei tõlke väärtust erinevalt. Kohati isiklikuks rünnakuks üle läinud poleemika tagamaaks paistsid aga olulisel määral olevat hoopis autorite poliitilised erimeelsused. Arvustusi ja eessõnu kirjutasid tõlketeoste üldiselt nii poliitikud, ajakirjanikud, kirjanikud, teoloogid, filosoofid kui ka mitmed eriteadlased. Teoste tõlkijate hulgas oli nii poliitiku, filosoofi kui ka lihttöölisi. Tõlketeoste ideesid püüti seostada Eesti kontekstiga, rakendada neid nii poliitiliste kui ka usuliste eesmärkide teenistusse. Grenzstein tõlkis Nietzsche *Zarathustra* peamiselt rahvalalgustuse eesmärki silmas pidades (Sooväli 2016, 199). Poliitik A. Anderkopp püüdis *Vastkristlase* eessõnas Nietzsche kristlusevastaseid seisukohti enda poliitiliste vaadete toetajana näidata. Kirikuõpetaja T. Tallmeister tõlgendas aga Nietzsche *Vastkristlast* arvustades üliinimest vääralt Kristusena (Sooväli 2016, 204).

Üldjoontes tutvustati retseptioonis sageli lühidalt autori elulugu, filosoofilisi vaateid ning tõlgitava teose olulisust. Arvustustes mainiti ka puuduvat või puudulikku filosoofilist terminoloogiat, üldse tarvidust omakeelse terminoloogia loomise järele. Eestikeelse filosoofia arenemiseks on vajalik omakeelne filosoofiline terminoloogia. Juba enne esimeste kutseliste filosoofide tehtud tõlkeid tegelesid tõlkijad filosoofilise sõnavara loomisega. Suurem osa tõlkijatest ja filosoofilise terminoloogia loojatest ei olnud kutselised filo-

³⁵ Alles hiljaaegu on olnud arutlusi veel sellegi üle, mis on Eesti filosoofia ja kas on üldse olemas sellist asja nagu Eesti filosoofia. Vt. näiteks Ülo Matjuse artiklit „Millest kõneldakse siis kui kõneldakse EESTI FILOSOFIAST“, mis on ilmunud kogumikes *Eesti filosoofia: mis see on?* (2002), Matjuse autorikogumikus *Kõrb kasvab* (2004) ning kogumikus *Tagasi mõteldes* (2016). Teemat käsitleb ka Margit Sutropi artikkel „Eesti filosoofia või filosoofia Eestis?“ (2015), mis on samuti ilmunud kogumikus *Tagasi mõteldes* (2016). — Esimene läti professionaalne filosoof oli varasem. Margit Sutrop märgib, et esimene läti filosoof oli Jakob Ohse (1860–1920), kes õppis Tartu Ülikoolis ja oli kuni 1918. aastani siin ka filosoofiaprofessor (Sutrop 2015, 20).

soofid. Tänapäevalgi on ilmunud uustrukke esimestest filosoofiliste teoste tõlgetest, mis vajaksid nüüd uuesti tõlkimist. Üheks selliseks on F. Nietzsche teos *Nõnda kõneles Zarathustra* tööline Juhan (Johannes) Palla tõlkes, mis ilmus esimest korda 1932. aastal. Nagu võib lugeda P. K. poolt *Sirbis ja Vasaras* kirjutatud artiklist „Sulane — kvalifitseeritud tõlkija. Tööline, kes tõlkis ‘Zarathustra’“, oli tõlkija huvitatud keeleuudendusest ning kasutas oma aja kohta moodsat sõnavara (P. K. 1941, 3), mis nüüdseks on ilmselt siiski vananenud.

Kokkuvõtteks võib üsna suure tõenäosusega öelda, et filosoofiliste teoste tõlkimine on mingil määral eestikeelse filosoofia kujunemiseks pinda ette valmistanud ning sellele kaasa aidanud. Nagu eespool öeldud, arendati tõlkimise kaudu näiteks filosoofilist terminoloogiat. Filosoofiliste teoste tõlgetel oli aga teisteski aspektides Eesti kultuurile viljastav mõju. Tõlked tutvustasid siin Euroopa filosoofiat ja mõttepärandit laiemalt ning tekitasid selle vastu üldist huvi. Nende mõjud ulatusid nii kirjandusse kui poliitikasse, inspireerides muuhulgas ka uusi tõlkijaid.

Tänuavaldused

Täna Tiina Ann Kirssi, Ülo Matjust ja Jaanus Soovälit käsikirja lugemise ja soovitude eest. Samuti täna artikli anonüümset retsensenti põhjalike kommentaaride eest.

Kirjandus

- Anderkopp, A. (1919). Friedrich Nietzsche ‘Antichrist’, *Vastkristlane*, Vaba Maa, Tallinn, lk 3–5.
- Andresen, N. (1929). Kommunistlik manifest ja meie. Saatesõna uue väljaande juure, *Rünnak: Noorsotsialistlik ajakiri* 2: 70–72.
- Annist, A. (1923). Meie ilmast ja meie ilmavaatest, *Mõtteid valmivast intelligentsist*, Odamees-Carl Sarap, Tartu, lk 7–53.
- Annist, A. (1939). Meie iseseisvusaegne tõlkeklassika ja Eesti Kirjanduse Selts, *Eesti Kirjandus* 5: 198–221.
- Anvelt, L. (1940). Järelsõna, *Elutarkus*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, lk 265–274.
- Davies, R. D. (1986). Nietzsche in Russia 1892–1919: A chronological checklist, B. G. Rosenthal (toim), *Nietzsche in Russia*, Princeton University Press, Princeton, lk 355–392.
- Descartes, R. (1936). *Arutlus meetodist*, Noor-Eesti, Tartu. Tlk R. Kulpa

- Descartes uueaegse maailmavaate isa (1937). *Postimees* **148**: 4.
- Eenmaa, H. (toim) (2002). *Eesti filosoofia. Mis see on? Kogumik sellest, millest kõneldakse siis, kui kõneldakse eesti filosoofiast*, SE & JS.
- Ernits, V. (1927). Marx–Nietzsche–kristlus. Mis on nendel ühist. Vene usufilosoofi Berdjajevi arvamised, *Postimees* **95**: 5.
- Freymann, W. (1934). *Sub filosoofia*, R. Kleis (toim), *Eesti Entsüklopeedia III*, Loodus, Tartu.
- H. S. (1900). Elutarkus. Inglise kuulsa kirjamehe Samuel Smiles'i õpetused, juhatused ja äratused iseenese kasvatamiseks ja mehiseks tegemiseks, *Eesti Postimees* **22**: 2.
- H. V. (1920). Kultuur ja ristiusk ning kommunismus, *Vaba Maa* **277**: 2.
- Hää kirjandus (1912). *Sakala* **190**: 2.
- Hanson, R. (1912). Porisel teel. (Sarathustra uued kõned), *Viljandi Teataja* **46**: 2. 47: 2.
- Hubel, E. (1940). Kaks elutarkuse raamatut, *Eesti Kirjandus* **6/7**: 296–299.
- Issakov, S. (1974). Nõukogudemaa rahvaste kirjanduse eesti keelde tõlkimise ajaloost, *Looming* **2**: 319–334.
- Kaks läti kirjanikku surnud (1933). *Päevaleht* **29**: 1.
- Kampmann, M. (1903). Milleks mõttetarkust tarvis läheb?, *Postimees* **285**: 1–2.
- Karjahärm, T. (1997). Saksa ja vene mõjud, *Eesti haritlaskonna kujunemine ja ideed 1850–1917*, Eesti Entsüklopeediakirjastus, Tartu, lk 260–264.
- Karjahärm, T. (2001). Eesti intellektuaalide Euroopa identiteet 20. sajandi esimesel poolel, *Acta Historica Tallinnensia* **5**: 45–74.
- Kastra, A. (1910). Karl Marx'i 'Kapital', *Tallinna Teataja* **248**: 1.
- Kolpaktchy, G. ja de La Herverie, B. (1934). Le mot d'une énigme. La source maçonnique de 'Ainsi parlait Zarathoustra', A. Vallette (toim), *Mercure de France: série moderne* **861**, lk 498–510.
URL: <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k2021834/f62.image.langFR>
- Kulpa, R. (1936). Sissejuhatuses, *Arutlus meetodist*, Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, lk 7–14. Tõlkinud Rudolf Kulpa.
- Kupffer, V. (1922). Ettekuulutusest. Spenglerist ja meie tulevikust, *Postimees* **195**: 3.
- Loone, E. (1997). Arvustus: Vabaduse väärtus. John Stuart Mill 'Vabadusest' [S.l.]: Hortus Litterarum, *Akadeemia* **1**: 181–185.

- Loone, E. (2002). Eesti filosoofia eesti kultuuris pärast II maailmasõda, H. Eenmaa (toim), *Eesti filosoofia: mis see on? Kogumik sellest, millest kõneldakse siis, kui kõneldakse eesti filosoofiast*, JE & JS, Tallinn, lk 15–42.
- Luks, L. (2003). Antikristlase kaks ilmumist, *Vikerkaar* 4-5: 202–207.
- Möttetarkuse ajaloost. Sissejuhatus (1884). *Eesti Postimees* 2: 2.
- Martna, M. (1910). Karl Marx'i 'Kapital' eesti keeles, *Päevaleht* 223: 1.
- Martna, M. (1911). Kirjandus. Karl Marx 'Kapital' I, *Päevaleht* 144: 1.
- Marx, K. (1910–1914). *Kapital. Esimene köide*, J. Lilienbach, Tallinn. Tlk Otto Sternbeck
- Marx, K. (1936). *Kapital: Poliitilise ökonomia kriitika. Esimene köide*, Sõprus, Tallinn. Tlk N. Andresen
- Matjus, Ü. (2004). *Kõrb kasvab*, Ilmamaa.
- Matjus, Ü. (2009). Eesti filosoofiline trükis 1801–1917, V. Paatsi ja K. Metste (toim), *Rahvusvaheline konverents "Eesti- ja võõrkeelne trükis Eesti- ja Liivimaal 1801–1917"*, Eesti Kirjandusmuuseum, Tartu, lk 35–39.
- Matjus, Ü. (2012). Autori kiri, Tartu, 6. juuli.
- Matjus, Ü. (2016a). Filosoofiast Tartu ülikoolis 1940/1941 ja 1944–1991: Filosoofia ajalugu, esteetika, filosoofiliste teoste tõlkimine, Ü. Matjus (toim), *Tagasi mõteldes*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 298–313.
- Matjus, Ü. (2016b). 'Õhtumaa allakäigu' tulemisest Eestisse: Tagasivaateid, Ü. Matjus (toim), *Tagasi mõteldes*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 231–258.
- Matjus, Ü. (2018a). Vestlus autoriga, Tartu, 13. aprill.
- Matjus, Ü. (2018b). Vestlus autoriga, Tartu, 3. juuli.
- Matjus, Ü. (toim) (2016c). *Tagasi mõteldes*, Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Mill, J. S. (1909). *Vabadusest*, J. Reevits, Jurjev. Tlk. J. Kotsar
- Möldre, A. (2012). Kirjastamine ja raamatutoodang Eesti Vabariigis 1918–1940, A. Ainz ja L. Tenno (toim), *Eestikeelne raamat 1918–1940 I*, Tallinna Raamatutrükikoda, Tallinn, lk 27–41.
- Mooney, B. (2015). *Making the irrational rational: Nietzsche and the problem of knowledge in Mikhail Bulgakov's The Master and Margarita*, Master's thesis, University of South Carolina.
- Nietzsche ja tsensuur. Kirjandus. Kunst. Teadus (1912). *Sakala* 9: 3.
- Nietzsche, F. (1919). *Vastkristlane*, Vaba Maa, Tallinn. Tlk U. L.

- Nietzsche, F. (1932). *Nõnda kõneles Zarathustra*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu. Tlk J. Palla
- Nietzsche 'Zarathustra' – plagiaat. Maailmakuulsa teose eeskujuks Vabamüür-lase raamatuke (1934). *Postimees* 127: 4.
- Oras, A. (1931). Mõtteid tõlkekirjanduse puhul, *Eesti Kirjandus* 12: 609–617.
- P. K. (1941). Sulane – kvalifitseeritud tõlkija. Tööline, kes tõlkis 'Zarathustra', *Sirp ja Vasar* 15: 3.
- Pabson, V. (1939). Saateks, *Thomas a Kempis. Kristuse jälgedes*, Loodus, Tallinn, lk 5–9.
- Palm, A. (1932). Kuidas tõlgitakse meil ja kuidas peaks tõlkima, *Eesti Kirjandus* 1: 20–28.
- Pöögelmann, H. (1933). Marx ja marksism Eestis, *Klassivõitlus* 153 (III): 25–30.
- Ramul, K. (1936). Saatesõna, *Arutlus meetodist*, Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, lk 5–6. Tõlkinud Rudolf Kulpa.
- Raud, R. (1988). Tõlge meie kultuuris, *Looming* 6: 826–829.
- Rei, A. (1911a). Kirjandusest. Veel kord 'Kapitali' eestikeelsest tõlkest, *Tallinna Teataja* 208: 3.
- Rei, A. (1911b). Kirjandusest. Veel kord 'Kapitali' eestikeelsest tõlkest, *Tallinna Teataja* 211: 3.
- Rei, A. (1912). 'Kapitali' eesti tõlke kohta, *Aasta 1912, Mõte*, Tallinn, lk 112–117.
- Rodgers, M. (2018). Introduction. Nietzsche, Soviet culture and the Russian Silver Age, *Nabokov and Nietzsche. Problems and Perspectives*, Bloomsbury, lk 1–19.
- Roos, J. (1941). Fr. R. Kreutzwaldi Vina-katku tekkeloo ja algupära küsimus, *Looming* 2: 208–219.
- Ruutsoo, R. (2001). Filosoofiakirjandus Eesti keeles ja filosoofiline kultuur aastail 1918–1940, T. Tender (toim), *Raamatu osa Eesti arengus*, Ilmamaa, Tartu, lk 249–268.
- Saat, J., Teder, F. ja Gehrke, O. (1968). Marx eesti trükisõnas, *Eesti Raadio Audioarhiiv*.
URL: <https://arhiiv.err.ee/vaata/marx-eesti-trukisonas-01>
- Saatesõna asemel (1935). *Karl Marx. Kapital: Poliitilise ökonomia kriitika. Esimene köide. Kapitali produktsiooniprotsess*, Kirjastusühing Sõprus, Tallinn.
- Schopenhauer, A. (1940). *Elutarkus*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu. Tlk Leo Anvelt

- Semper, J. (1932). Järelsõna, *Nõnda kõneles Zarathustra*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, lk 223–236.
- Silberstein, L. (1939). Sigmund Freudi vaimulooline tähtsus, *Looming* 8: 886–889.
- Sirge, R. (1927). Vana ja noor naine. Peatükk Fr. Nietzsche 'Zarathustrast', *Postimees* 131: 2.
- Sooväli, J. (2007). Järelsõna. Teose tekkeloost, *Antikristus*, Bookmill, Tartu, lk 141–155.
- Sooväli, J. (2016). Friedrich Nietzsche ja Eesti kultuur, Ü. Matjus (toim), *Tagasi mõteldes*, Tartu Ülikooli Kirjastus, Tartu, lk 197–209.
- Spengler, O. (1940). *Õhtumaa allakäik*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu. Refereerinud L. Vahter
- Sutrop, M. (2015). What is Estonian philosophy?, *Studia Philosophica Estonica* 8.2: 4–64.
- T. P. (1941). Ilmub 'Lühike filosoofiline leksikon' Tõlge M. Rosentali ja P. Judini toimetatud vastavast venekeelsest teosest, *Sirp ja Vasar* 24: 5.
- Tallmeister ei ole ketser (1928). *Sakala* 18: 2.
- Tallmeister, T. (1921). *Friedrich Nietzsche ja ristiusk*, Kristliku kultuuri ja ilmavaate edendamise Selts, Tallinn.
- (toim), R. K. (1932). *Sub Sternbeck, Otto, Eesti avalikud tegelased: Eluloolisi andmeid*, Eesti Kirjanduse Selts.
- Undusk, J. (1999). Eesti kirjanduse ajast, ruumist ja ülesandest XX sajandil. Teese kommentaaridega, *Looming* 2: 249–255.
- Vahter, L. (1940). Eessõna, *Õhtumaa allakäik*, Eesti Kirjanduse Selts, Tartu, lk 5–12.

Translations of Philosophical Texts into Estonian and Their Reception until 1944

The article deals with translations of philosophical texts into Estonian which are traditionally considered philosophical, published as independent publication, and their reception until 1944. The aim is to look at the reception of philosophical translations why these philosophical texts were translated in this time period, what was emphasized in the reception of translations and what was paid attention to. The impact of translations on the general socio-cultural context of Estonia is also discussed. The forewords, afterwords and reviews of the following translations into Estonian in the press during the same period are examined: John Stuart Mill's *On Liberty* (transl. 1909), Karl Marx's *Das Kapital* (transl-s 1910, 1936) Friedrich Nietzsche's *Der Antichrist* (transl. 1919) and *Also Sprach Zarathustra* (transl. 1932), René Descartes' *Discours de la Méthode* (transl. 1936), Artur Schopenhauer's *Lebensweisheit* (transl. 1940) ning Oswald Spengler's *Der Untergang des Abendlandes* (transl. 1940).

Keywords: Estonian philosophy, translation history in Estonia, Estonian intellectual history, history of philosophy, Kempis, John Stuart Mill, Marx, Nietzsche, Descartes, Schopenhauer, Spengler, Zarathustra
